

UUTTA KIELIPOLITIikkaA SKANDINAVIASSA: KENELLÄ ON VASTUU VÄHEMMISTÖKIELTEN SÄILYTTÄMISESTÄ?

LEENA HUSS

Skandinavian maiden kielipolitiikka on muuttunut radikaalisti viimeisten kymmenen vuoden aikana. Euroopan neuvoston alueellisten kielten ja vähemmistökielten peruskirjalla¹ on ollut tärkeä osuutensa tässä kehityksessä, samoin vähemmistösuojaa koskevalla puitesopimuksella², vaikka tässä keskityn ennen kaikkea kielisopimukseen. Euroopan neuvoston kantana on, että vähemmistöjen kielet ja kulttuurit ovat tärkeä osa Euroopan maiden yhteistä kulttuuriperintöä. Vähemmistöjen tukemisen katsotaan myös edistävän yhteiskunnallista harmoniaa ja yhteenkuuluvuuden tunnetta; vähemmistöjen on helpompi tuntee solidaarisuutta yhteiskuntaa kohtaan, jos ne saavat virallista tukea hallitukselta.

Katsauksessani on kolme osaa. Ensimmäisessä osassa käsittelen Skandinavian, lähinnä Norjan ja Ruotsin, kielipoliittisen tilanteen pääpiirteitä. Toisessa pyrin kuvailemaan kielenelvytysliikkeiden asemaa Euroopan neuvoston sopimusten vahvistamisen jälkeen. Kolmannessa pohdin lopuksi tutkijan roolia kielenelvytyksessä.³

¹ Ks. <http://www.coe.int/minlang>.

² Ks. <http://www.coe.int/humanrights>.

³ Kirjoitus perustuu Kielitieteen päivillä 4.–5.5.2006 Turun yliopistossa pitämäni plenaariesitelmään.

POHJOIS-SKANDINAVIAN UUSI TILANNE

Norja vahvisti Euroopan neuvoston alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskevan peruskirjan jo vuonna 1993, Ruotsi ja Tanska vasta vuonna 2000. Vahvistamalla peruskirjan nämä maat ovat lupautuneet suojelemaan ja kehittämään kansallisia vähemmistökieliään määrätietoisesti ja osana maan omaa kansallista kulttuuriperintöä.

Pyrin seuraavassa vertailemaan, miten peruskirjan ratifioiminen on vaikuttanut suomalais-ugrialaisten vähemmistökielten tilanteeseen Norjassa ja Ruotsissa. Nämä maat ovat kiitollisia vertailukohteita, koska kummankin maan vähemmistöryhmät muistuttavat melko paljon toisiaan.

Ehkä suurin muutos entiseen verrattuna on kolmen uuden kielen tunnustaminen vähemmistökieliksi. Ruotsissa meänkieli, entinen Tornionlaakson suomi, ja Norjassa kveeni ovat saaneet kielen statuksen. Aikaisemmin niitä pidettiin virallisesti vain suomen murteina. Norjassa on myös itäsaame, Norjan koltansaame, vastikään nimetty kansalliseksi vähemmistökieleksi.

	Ruotsi		Norja	
	Ryhmän määritelmä	Kieli/ kielet	Ryhmän määritelmä	Kieli/ Kielet
Saamelaiset	Alkuperäiskansa ja kansallinen vähemmistö	pohjoissaame luulajansaame eteläsaame	Alkuperäiskansa	pohjoissaame luulajansaame eteläsaame koltansaame
Tornion- laaksoiset/ kveenit	Kansallinen vähemmistö	meänkieli	Kansallinen vähemmistö	kveeni
Suomalaiset	Kansallinen vähemmistö	suomi	Siirtolaisryhmä	suomi
Metsä- suomalaiset			Kansallinen vähemmistö	
Romanit	Kansallinen vähemmistö	romani	Kansallinen vähemmistö	romanes
Kulkijat/ tattarit	Lasketaan kuuluviksi romanien ryhmään	romani	Kansallinen vähemmistö	romani
Juutalaiset	Kansallinen vähemmistö	jiddiš	Kansallinen vähemmistö	

Taulukko 1. Vähemmistöjen ja niiden kielten nykyinen luokittelu Ruotsissa ja Norjassa (Huss ja Lindgren 2005: 273).

▷

Kieli	Ruotsi	Norja
saame	kielilaki (2000) III asteen suoja	kielilaki (1992) III asteen suoja
suomi	kielilaki (2000) III asteen suoja	–
meänkieli/kveeni	kielilaki (2000) III asteen suoja	II asteen suoja
romani	II asteen suoja	II asteen suoja
romanes	–	II asteen suoja
jiddiś	II asteen suoja	–

Taulukko 2. Ruotsin ja Norjan vähemmistökieliä suojaavat kansalliset kielilait sekä Euroopan neuvoston vähemmistökielisopimuksen antama suoja II tai III asteen mukaisesti (Huss ja Lindgren 2005: 276).

Norjassa on jo pitkään ollut saamen kielen käyttöä koskevia erityismääräyksiä (Same-lovens språkregler 1992⁴), mutta Ruotsissa saamen kieltä ja myös suomea ja meänkieltä koskevat lait tulivat voimaan vasta vuonna 2000 (SFS nr. 1999: 117). Ne koskevat muutamia Pohjois-Ruotsin kuntia: suomen ja meänkielen osalta Haaparantaa, Jällivaaraa, Kiirunaa, Pajalaa ja Matarenkia (Övertorneå) ja saamen osalta Arjeplogia, Jokkmokkia, Jällivaaraa ja Kiirunaa. Euroopan neuvosto on kritisoinut voimakkaasti sitä seikkaa, että eteläsaamen perinteinen alue on jäänyt kokonaan nykyisen niin kutsutun saamen kielen hallintoalueen ulkopuolelle ja että arviolta noin 95 prosenttia suomea puhuvista asuu mainittujen pohjoisten kuntien ulkopuolella. Vastauksena kritiikkiin Ruotsin hallitus teetti äskettäin kaksiosaisen selvityksen, josta ensimmäinen osa koski suomen kieltä ja toinen saamea (SOU 2005: 40 ja SOU 2006: 19).

Selvityksessä ehdotetaan suomen ja saamen hallintoalueiden huomattavaa laajentamista. Suomen kielelle se merkitsisi, että kielilait tulisivat voimaan kaikissa Tukholman, Uppsalan, Södermanlandin ja Västmanlandin läänien kunnissa. Saamen osalta ehdotetaan 20 uuden kunnan mukaan ottamista entisten neljän lisäksi. Kaikissa kyseeseen tulevissa kunnissa on perinteisesti asunut eteläsaamen puhujia, vaikka heidän lukumääränsä nykyään arvioidaan hyvin pieneksi. Ruotsissa ei ole tilastoja eri vähemmistöryhmistä tai eri kielten puhujista, mikä vaikeuttaa arvioiden tekemistä.

Selvityksen ensimmäinen osa oli lausuntokierroksella vuonna 2005 ja toinen tänä vuonna (2006). Vielä marraskuussa 2006 ei tiedetä, mitä hallitus tulee esittämään niiden pohjalta — jos mitään. Virallinen vähemmistöpolitiikka ja vähemmistökielipolitiikka ovat uusia ilmiöitä Ruotsissa, sillä ennen vuotta 1999 puhuttiin siirtolaisista ja vähemmistöistä yhtenä ryhmänä, joilla oli samat oikeudet esimerkiksi niin kutsutun kotikielen (nykyisin:

⁴ Ks. Norjan saamelaislain osan 3 kieltä koskevat pykälät (ks. <http://www.lovdata.no/all/nl-19870612-056.html>).

äidinkielen) opetukseen koulussa ja tulkkipalveluihin viranomaisten luona, jos ei osannut maan kieltä. Siksi on vaikea ennustaa, kuinka pitkälle hallitus ja valtiopäivät ovat valmiita menemään, kun kyseessä ovat niin uudet ja monelle vielä vieraat kysymykset.

Kielipolitiikka on viime aikoina ollut pinnalla muistakin syistä kuin uuden vähemmistöpolitiikan tähden. Ruotsissa on käyty samaa keskustelua kuin Suomessakin niin sanotusta englannin uhasta eli siitä, että Englanti alkaa voittaa alaa maan valtakielen tai -kielten kustannuksella. Vuonna 2002 julkaistiin selvitys nimeltä *Mål i mun* (SOU 2002: 27), jossa ehdotettiin erilaisia toimenpiteitä ruotsin turvaamiseksi globalisoituvassa maailmassa. Vaikka selvityksen pääpaino oli ruotsin kielessä ja sen varieteeteissa, *Mål i mun* -mietinnössä puututtiin myös vähemmistö- ja siirtolaiskielten tilanteeseen ja ehdotettiin uuden, kaikki kielet kattavan kieliviranomaisen perustamista. Ruotsin ja vähemmistökielten kielenhuolto, niin sanottu *klarspråk*-työ (pyrkimys yksinkertaiseen, helposti ymmärrettävään virkakieleen), viittomakielen edistäminen ja siirtolaiskielten opetuksen seuraaminen ehdotettiin siirrettäväksi uuden viranomaisen tehtäväksi. Varsinkin ruotsinsuomalainen kielilautakunta oli pitkään levittänyt tietoa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta Suomessa ja lehdessään ehdottanut, että Ruotsiinkin pitäisi perustaa jotain sen kaltaista. Ruotsissa oli myös keskusteltu siitä, missä määrin enemmistökieltä koskeva tukiohjelma saattaisi heikentää maan pienten kielten asemaa. Ehkä muun muassa sen tähden *Mål i mun* -selvitykseen sisällytettiin myös ehdotuksia vähemmistö- ja siirtolaiskielten tilanteen parantamiseksi.

Vuonna 2006 ilmestyneessä *Mål i mun* -selvityksen pohjalta laaditussa hallituksen esityksessä (Prop. 2005/06: 2) ei kuitenkaan suositeltu uuden kieliviranomaisen perustamista, vaan sen tehtävät haluttiin antaa jo aikaisemmin olemassa olleelle Språk- och kulturminnesinstitutille (SOFI). Uusi organisaatio tuli voimaan 1. heinäkuuta vuonna 2006, jolloin myös instituutin nimi vaihtui muotoon Institutet för språk och folkminnen. Instituuttiin on perustettu uusi osasto, kielineuvosto (Språkrådet), jonka tehtävänä on huoltaa ja kehittää kaikkia viittä kansallista vähemmistökieltä: jiddiisiä, meänkieltä, romanian, saamea ja suomea. Myös Ruotsin viittomakieli, *klarspråk*-työ ja yleinen »kielten moninaisuuden» seuraaminen ovat kielineuvoston tehtäviä. Ruotsin kielen lautakuntaa sen enempää kuin ruotsinsuomalaista kielilautakuntaa ei enää ole olemassa itsenäisinä organisaatioina.

Työ ruotsin puolesta niin sanottua Englannin uhkaa vastaan on tärkeällä sijalla uuden kielineuvoston työssä. Ruotsissa, toisin kuin Norjassa ja Suomessa, ei vuoteen 2000 asti ollut minkäänlaisia yleisiä kielilakeja, eikä maan pääkielellä, ruotsilla, ole virallista asemaa Ruotsissa. Kun Ruotsin vähemmistökielilait astuivat voimaan keväällä 2000, syntyi tilanne, jota on monet kerrat sen jälkeen kosketeltu eri kielikeskusteluissa. Esimerkiksi *Svenska Dagbladet* -lehdessä heinäkuussa 1999 ruotsin kielelle vaadittiin lakimääräistä virallisen pääkielen asemaa Ruotsissa sillä perusteella, että Ruotsissa vähemmistökielistä oli tullut virallisia, kun taas ruotsin kieli oli virallinen vain Suomessa (Teleman ja Westman 1999).

Mål i mun -selvityksessä ja *Bästa språket* -esityksessä oli ehdotettu lakia, joka antaisi ruotsin kielelle niin sanotun pääkielen aseman, mutta se ei saanut valtiopäivien enemmistön kannatusta. Osaksi tämä saattoi johtua siitä, että monille oli jäänyt hämäräksi, mitä »pääkielen» (*huvudspråk*) asema oikeastaan merkitsisi käytännössä. Äänet jakautuivat kuitenkin lähes tasan ja monet ruotsalaiset julkisuuden henkilöt ovat jälkeensä pahoitel-

leet sitä, että laki jäi säätämättä. On hyvin mahdollista, että asiasta tehdään myöhemmin uusia ehdotuksia.

UUSI KIELIPOLITIikka JA VÄHEMMISTÖT

Miten uusi Euroopan neuvoston tukema kielipolitiikka on sitten vaikuttanut vähemmistöihin ja niiden omaan aktiivisuuteen? On jo kulunut useita vuosia siitä, kun Norja ja Ruotsi ratifioivat eurooppalaisen vähemmistökielisopimuksen ja vähemmistösuojasopimuksen. Uutta tilannetta ovat seuranneet sekä Ruotsin viranomaiset, tutkijat että vähemmistöt itse. Yksi tähän mennessä perusteellisimmista selvityksistä on perustuslakivaliokunnan raportti (KU 2004/05: RFR3), joka sisältää muun muassa yleisen selvityksen siitä, miten Ruotsi on toteuttanut Euroopan neuvoston sopimusten määräyksiä, ja siitä, miten Pohjois-Ruotsin kunnissa on seurattu vähemmistökielilakeja (Hyltenstam ja Milani 2005; Elenius 2005). Lisäksi Euroopan neuvoston sopimusten seurantakomiteat raportoivat säännöllisin väliajoin siitä, mitä eri maissa tehdään vähemmistökielten tukemiseksi, ja ministerineuvosto tekee ehdotuksia tilanteen parantamiseksi.

On helppoa löytää samansuuntaista kritiikkiä monestakin eri lähteestä: Sekä Ruotsissa että Norjassa vähemmistökielten puhujat valittavat, että vähemmistökieliä koskevia lakeja ei noudateta käytännössä odotetulla tavalla. Laeista ei varsinkaan Ruotsissa ole tiedotettu tarpeeksi kuntiin eikä yksityisille ihmisille. Enemmistökielisiltä virkamiehiltä puuttuu usein tarvittava kielitaito, ja vähemmistöt ovat arkoja käyttämään uusia kielellisiä oikeuksiaan, koska pelkäävät saavansa silloin huonompaa palvelua. Esimerkiksi Ruotsissa saamea tai suomea puhuvaa voidaan kehottaa tulemaan uudestaan paikalle tiettyinä viikonpäivinä tiettyyn aikaan, jolloin paikalla on tulkki.

Yleisenä ongelmana on, että hallituksen tasolla tehdyt päätökset eivät välttämättä toteudu paikallisesti. Kunnat, yksittäiset koulut ja muut tärkeät tahot voivat viitata taloudellisiin vaikeuksiin, tai ne eivät yksinkertaisesti tiedä, mitä velvollisuuksia niillä on vähemmistöjä ja vähemmistökieliä kohtaan. Moni virkamies ei erota integraatiopolitiikkaa vähemmistöpolitiikasta, vaan toteaa, että kunnan tai koulun tulee keskittää vähät varansa huonoimmassa asemassa olevien ryhmien, kuten moniongelmaisten pakolaislasten, tukemiseen, eivätkä heihin kuulu esimerkiksi saamea tai suomea puhuvat Ruotsissa.

Toisaalta on myös selviä merkkejä siitä, että Ruotsin yhteiskunnassa on tapahtumassa muutoksia. Symbolisesti tärkeä osoitus siitä oli *Västerbottens-Kuriren*-lehden etusivun artikkeli vuoden 2006 helmikuussa (22.2.2006). Esitys saamen kielen hallintoalueen laajentamisesta oli juuri ilmestynyt, ja lehti onnitteli etusivullaan eteläsaamen puhujia heidän omalla kielellään ja ruotsiksi: *Lahkoestimmie Saemide – Nu ska den hotade syd-samiskan räddas*. ('Onneksi olkoon, saamelaiset – Nyt ryhdytään pelastamaan uhanalaista eteläsaamea'). Ruotsissa, kuten monessa muussakin maassa, on tuttu ilmiö, että asenteet vähemmistöjä tai alkuperäiskansoja kohtaan ovat sitä suopeammat, mitä kauempana ollaan niiden kotiseutualueelta. Siksi *Västerbottens-Kurirenin* artikkeli ja eteläsaamen käyttö lehden etusivulla oli huomattavan myönteinen kannanotto uutiseen, josta paikallistasolla saatettiin olla hyvinkin eri mieltä.

On myös merkkejä siitä, että vähemmistöjen omat järjestöt ovat aktivoituneet viime aikoina. Norjassa lienee selvää, että nykyistä kveenin ja kveenikulttuurin renessanssia ei

olisi tullut, ellei Norja olisi ratifoinut Euroopan neuvoston sopimuksia. Kveenin statuksesta tehty selvitys (*Kvenskans status* 2005) ja kveenin tunnustaminen kieleksi vuonna 2005 on parantanut Norjan kveenien liiton ja koko kveenikulttuurin asemaa samaan tapaan kuin meänkielen tunnustaminen viralliseksi vähemmistökieleksi Ruotsissa on innostanut ja tukenut tornionlaaksolaisten oman kielen ja kulttuurin elvytystä. Suomen kielen uusi asema Ruotsissa — entisestä siirtolaaiskielestä on tullut historiallinen vähemmistökieli — on puolestaan innostanut ruotsinsuomalaisia järjestöjä harjoittamaan entistä määrätietoisempaa kielipolitiikkaa.

Nykyinen vähemmistöjen välinen yhteistyö on sekin uuden kielipoliittisen tilanteen ansiota. Vähemmistöt, jotka eivät aikaisemmin ole olleet missään tekemisissä toistensa kanssa, pyrkivät nykyään vaihtamaan kokemuksia ja esiintymään yhtenäisenä rintamana hallituksen ja vähemmistöjen välisissä neuvotteluissa. Se ei aina toimi kitkattomasti, mutta ennen sen kaltaista yhteistyötä ei ollut olemassa lainkaan. Vähemmistöjen tärkein yhteiselin on SWEBLUL, EBLULin (European Bureau of Lesser Used Languages) ruotsalainen paikallisjärjestö.⁵

Euroopan neuvoston sopimusten noudattaminen edellyttää myös jatkuvaa hallitusten ja vähemmistöryhmien välistä dialogia. Se pakottaa osapuolet neuvottelemaan toistensa kanssa ja koului vähemmistöorganisaatioita entistä tehokkaampaan vähemmistöpoliittiseen toimintaan. On helppoa löytää esimerkkejä siitä, miten vähemmistöjen järjestöt ovat vähitellen oppineet käyttämään hyväkseen Euroopan neuvoston tarjoamia mahdollisuuksia. Monet ryhmät lähettävät esimerkiksi varjoraporttejaan suoraan Strasbourgiin, kun hallituksen lähettämä virallinen raportti ei tyydytä heitä. Myös yksittäiset vähemmistöjen jäsenet voivat kirjoittaa kokemuksistaan Euroopan neuvoston seurantakomiteoille tai pyytää niiltä tapaamista komiteojen tekemien tarkastuskäyntien aikana. Vähemmistökieli- ja vähemmistösuojasopimusten seurantamekanismi toimii siten, että hallitukset raportoivat muutaman vuoden väliajoin Euroopan neuvostolle vähemmistökielensä tilanteesta ja siitä, miten määräysten ja suositusten noudattaminen on sujunut. Seurantakomiteat kirjoittavat omat raporttinsa, ja Euroopan neuvoston ministerikomitea esittää niiden pohjalta suosituksia vähemmistökielten tilanteen parantamiseksi. Vähemmistöt puolestaan voivat tutustua näihin raportteihin ja viitata Euroopan neuvoston palautteeseen vaatiessaan parannuksia viranomaisilta. Näin ollen ne eivät enää ole oman maansa enemmistön armoilla, vaan saavat tukea kansainväliseltä yhteisöltä ja toisilta vähemmistöiltä.

Merkki lisääntyneestä vähemmistöaktiivisuudesta on myös se, että useat vähemmistöryhmät ovat tehneet tai ovat parhaillaan tekemässä omia kielipoliittisia toimintaohjelmiaan. Norjan saamelaisten ohjelman nimi on *Samisk er tøff*⁶ ja Ruotsin saamelaisten vastaavan ohjelman nimi on *Start för en offensiv samisk språkpolitik*.⁷ Kummassakin ehdotetaan moniosaista ohjelmaa saamen kielen elvyttämiseksi.

Myös ruotsinsuomalaiset ovat parhaillaan laatimassa omaa kieliohjelmaansa. Sen työnimenä on *Puhutaanko suomea?* ja lähtökohtana Ruotsin uusi vähemmistöpolitiikka, jonka mukaan hallituksen velvollisuutena on yhteistyössä vähemmistöjen kanssa suojella,

⁵ Ks. <http://www.sweblul.se>.

⁶ Ks. <http://www.samediggi.no>, Sametingsrådets melding om samisk språk 2004.

⁷ Ohjelma löytyy Ruotsin saamelaiskäräjien kotisivulta, ks. <http://www.sametinget.se>.

tukea ja kehittää vähemmistökieliä ja -kulttuureja. Nyt tarvitaan eräänlainen »kartta». Mihin suuntaan lähdetään, miten tästä eteenpäin? Tekeillä oleva toimintasuunnitelma on tapa konkretisoida ruotsinsuomalaisten ryhmän oma tahto, kannanotot ja tarpeet ja luoda ne työvälitteet, joita vähemmistökielten puhujat tarvitsevat kielensä säilyttämiseksi. Tärkeintä on työskennellä nykyisen kielteisen kehityksen katkaisemiseksi. Suomen kieltä puhutaan vielä paljon Ruotsissa, mutta kielitaito on sitä vähäisempää, mitä nuoremmista ruotsinsuomalaisista on kyse. Muun muassa se osoittaa, että suomi on uhanalainen kieli Ruotsissa.

TUTKIJAN VASTUUSTA

Mikä sitten on tutkijan ja kielitieteilijän vastuu uudessa kielipoliittisessa tilanteessa? Kieltä koskevaa tietoa tarvitaan poliittisessa päätöksenteossa, kansainvälisten sopimusten toteuttamisessa ja kielenpuhujien omassa kielenelvytystyössä. Toisaalta monet ovat sitä mieltä, että kielitieteilijän tulisi pysyä niin kutsutusti »neutraalina» tieteentekijänä eikä hän saisi osallistua kieli- tai muuhun politiikkaan. Runsaan vuosikymmenen ajan on eri foorumeilla käyty välillä vilkastakin keskustelua siitä, tuleeko vähemmistökielten tutkijan ottaa kantaa vähemmistökielten säilymisen puolesta, ja siitäkin, onko ylipäättänsä mahdollista tehdä täysin epäpoliittista tutkimusta.

Kun kielipolitiikasta alettiin keskustella Ruotsissa, jouduin välillä henkilökohtaisesti osallistumaan näihin keskusteluihin, etenkin sen jälkeen kun minusta tuli Euroopan neuvoston vähemmistökieliä ja alueellisia kieliä koskevan peruskirjan seurantaryhmän jäsen. Jouduin usein miettimään, mikä vastuu tutkijalla on kielenelvytystilanteessa. Onko jollain tavoin epätieteellistä tukea paikallisia kieliprojekteja, kun toimii tieteellisenä asiantuntijana kansainvälisessä elimessä tai kun tekee uhanalaista kieltä koskevaa kenttätöitä? Olen pyrkinyt useiden vuosien ajan seuraamaan kansainvälistä tutkijoiden välistä keskustelua, jota on käyty ennen kaikkea muutamissa Yhdysvalloissa ilmestyvissä kielitieteellisissä aikakauslehdissä, mutta myös muilla foorumeilla, kirjoissa ja konferensseissa. Mielipiteiden joukosta olen erottanut ainakin kolme eri tapaa suhtautua uhanalaisiin kieliin:

- Ensimmäisen mukaan tutkijan ei pidä millään tavoin yrittää jarruttaa uhanalaisten kielten häviämistä, vaan nähdä kielenvaihto ja kielen mahdollinen kuolema luonnollisina ilmiöinä. Ehkä kansainvälisesti tunnetuin tämän näkemyksen puolestapuhuja on ollut John Edwards (1994, 2002).
- Toisen mukaan on tärkeää dokumentoida uhanalainen kieli mahdollisimman perusteellisesti ennen kuin se häviää. Dokumentointi voi auttaa puhujia kielenelvytyksessä, mutta elvytys ei ole enää tutkijoiden asia. Esimerkiksi Peter Ladefoged (1992), Robert Dixon (1997) ja Paul Newman (2003) näyttävät edustavan tätä näkemystä.
- Kolmas kanta on, että tutkijoiden tulee tieteellisen työnsä ohella auttaa uhanalaisia kieliä säilymään tukemalla käynnissä olevia elvytysliikkeitä. Sen he voivat tehdä osallistumalla suoraan tai epäsuorasti puhujien omiin elvytyshankkeisiin. Muutamia tunnettuja tämän näkemyksen kannattajia ovat Joshua Fishman (1991, 2001), Nancy Dorian (1993), Daniel Nettle ja Suzanne Romaine (2000) sekä Tove Skutnabb-Kangas (2000).

On merkkejä siitä, että on tapahtumassa tai jo tapahtunut paradigman vaihdos ja että suurin osa keskusteluihin osallistuneista tukee nykyään yllä mainitsemaani kolmatta näkökantaa. Sen mukaan tutkijoiden tulee siis tarjota apuaan, ja esimerkiksi Dorian (1993) on huomauttanut, että uhanalaisten kielten tutkimus on aina tietyllä tavalla poliittista, riippumatta siitä, tarjoutuuko tutkija auttamaan kielen elvyttämisessä vai pysytteleekö hän siitä erossa.

Kahta ensimmäistä kantaa edustavia tutkijoita löytyy niitäkin, esimerkiksi afrikkalaisten kielten erikoistuntija Paul Newman, joka kirjoittaa (2003: 8):

The primary justification for doing research on an endangered language has to be the scientific value of providing [– –] documentation and in preserving aspects of that language and culture for posterity. The purpose cannot be to make the few remaining speakers feel good. [– –] As linguists, we can attempt to educate and inform responsible persons in government, education, and business about the significance and value of linguistic diversity in their countries, but we have no right to intervene in domestic policy matters nor to undertake linguistic social work under the guise of scientific research.

Newman, kuten muutama muukin paradigmanvaihdoksen vastustaja, on sitä mieltä, että vähemmistöjen tulee saada vapaasti päättää, haluavatko he jatkaa kielensä puhumista vai eivät. Ulkopuolisten tutkijoiden ei pidä puuttua heidän valintoihinsa.

Nancy Dorian, yksi paradigmanvaihdoksen voimakkaista puolustajista, on kommentoinut edellisen kaltaista mielipidettä useissa yhteyksissä. Dorianin (1998) mukaan kielten puhujien omat päätökset eivät useinkaan ole niin vapaita kuin asiaan vihkiytymätön saattaisi kuvitella. Hänen mukaansa kaikkien todella uhanalaisten kielten puhujien ainoa yhteinen nimittäjä on, että heillä on alhainen status yhteiskunnassa. Sen tähden on luonnollista, että he yrittävät päästä siitä eroon, ja usein he uskovat, että voivat menestyä yhteiskunnassa vain luopumalla alkuperäisestä identiteetistään. Kuitenkin on hyvin tavallista, että jo seuraavassa tai sitä seuraavassa polvessa kiinnostus kieleen ja kulttuuriin herää uudelleen. Dorian toteaaakin, että sukupolvi, joka saavuttaa turvatun sosiaalisen aseman yhteiskunnassa, on tavallisesti ensimmäinen polvi, joka alkaa kaivata menetettyä kieltään. Samasta asiasta kirjoittanut David Crystal (2000) toteaa, että uhanalaisten kielten puhujille olisi annettava tietoa tästä hyvin tavallisesta ilmiöstä, jottei tietoisuus kielen merkityksestä tulisi liian myöhään — silloin, kun kieli on jo kuolemassa.

On muitakin merkkejä siitä, että kiinnostus uhanalaisten kielten tukemiseen on lisääntynyt tutkijoiden parissa. Vuonna 1996 Linguistic Society of America (LSA) antoi julkilausuman, jossa organisaatio kokonaisuudessaan otti kantaa kielten moninaisuuden ja vähemmistöjen kielellisten oikeuksien puolesta. Nykyään LSA:lla on erityinen komitea, The Committee on Endangered Languages and Their Preservation (CELP), joka »pyrkii löytämään keinoja tukea, säilyttää ja elvyttää uhanalaisia kieliä ja kielimuotoja». ⁸ Komitea on julkaissut tiedotuslehtisen, jonka otsikkona on *What is an endangered language?*. Siinä todetaan, että kielitieteilijät tekevät eri puolilla maailmaa yhteistyötä uhanalaisten kielten puhujien kanssa ja tarjoavat käytännön apua kielen opettamisessa, säilyttämisessä ja elvyttämisessä. Kielitieteilijät voivat lehtisen mukaan auttaa monin tavoin, esimerkiksi

⁸ Ks. <http://www.lsadc.org/info/lisa-comm-endanger.cfm>.

käyttämällä hyväkseen kokemuksiaan eri kielten opetuksesta ja tutkimuksesta, kertomalla muiden ryhmien elvytysprojekteista ja hyödyntämällä uusinta tekniikkaa kielten dokumentoinnissa ja opetuksessa.

Toinen esimerkki on Lontoon yliopiston uusi yksikkö, The Hans Rausing Endangered Languages Project⁹, joka kouluttaa opiskelijoita uhanalaisten kielten dokumentoinnissa. Siellä on mahdollista suorittaa tohtorin tai maisterin tutkinto (*PhD/MPhil in Field Linguistics*). Projektin verkkosivulta on luettavissa sen motto, »Because every last word means another lost world...», joka antaa mielikuvan siitä, että opinto-ohjelman tarkoituksena on todellakin tarjota opiskelijoille välineet, joiden avulla he voivat työssään edesauttaa kielten säilymistä.

Viime vuosikymmenen aikana on pidetty lukuisia uhanalaisia kieliä koskevia konferensseja ja konferenssarjoja, joissa on keskusteltu kielitieteilijöiden mahdollisuuksista tukea pieniä kieliä. Sekä Euroopan neuvosto että Euroopan komissio ovat myös viime vuosina pyrkineet yhä voimakkaammin tukemaan kielten moninaisuutta ja uhanalaisia vähemmistökieliä, mikä sekin on tuottanut monia alan konferensseja. Aiheesta on julkaistu myös lukuisia kirjoja (esim. Fishman 1991, 2001; Robins ja Uhlenbeck 1991; Dixon 1997; Grenoble ja Whaley 1998; Crawford 2000; Crystal 2000; Nettle ja Romaine 2000; Skutnabb-Kangas 2000; Hinton ja Hale 2001; Abley 2005; Blythe ja McKenna Brown 2003; Argenter ja McKenna Brown 2004). Niissä argumentoidaan uhanalaisten kielten puolesta monin eri tavoin; todetaan esimerkiksi, että kieli on tärkeä osa identiteettiä ja että se on puhujien historiallinen muisti, että kielelliset oikeudet ovat osa ihmisoikeuksia ja että sen vuoksi pieniä kieliä ei saisi päästää häviämään. Robert Dixon (1997: 144) kirjoittaa:

Each language encapsulates the world-view of its speakers — how they think, what they value, what they believe in, how they classify the world around them, how they order their lives. Once a language dies, a part of human culture is lost — forever.

David Crystal (2000: 33–34) ilmaisee saman asian hieman eri näkökulmasta:

If diversity is a prerequisite for successful humanity, then the preservation of linguistic diversity is essential, for language lies at the heart of what it means to be human.

Nykyisin on myös alettu tarkastella biologisen moninaisuuden ja kielten moninaisuuden välisiä yhteyksiä. Ne ovat kumpikin tärkeitä ihmiskunnalle, ja esimerkiksi Tove Skutnabb-Kangas on esittänyt, että ne ovat suoraan riippuvaisia toisistaan. Käytännössä se tarkoittaisi, että siellä, missä biodiversiteetti on suurin, siellä on myös suuri kielten diversiteetti, ja päinvastoin (Skutnabb-Kangas 2000; Maffi 2001).

On luotu uusia käsitteitä, esimerkiksi vastuuntuntoinen kielitiede (*responsible linguistics*, Hale 1992), uudistettu kielitiede (*reformed linguistics*, Mühlhäusler 1996) ja ennalta ehkäisevä kielitiede (*preventive linguistics*, Crystal 2000). Niistä kaikista heijastuu ajatus uudesta tavasta suhtautua uhanalaisiin kieliin ja niiden puhujien kielellisiin oikeuksiin.

⁹ Ks. <http://www.hrelp.org/>.

Tänä vuonna (2006) ilmestyi Lenore A. Grenoble ja Lindsay J. Whaley'n kirja *Saving languages: An introduction to language revitalization*. Sen takakannessa kerrotaan, että se on tarkoitettu käsikirjaksi sekä kielitieteilijöille ja antropologeille että kieliaktivisteille ja vähemmistökielten puhujille, jotka haluavat työskennellä kielensä säilyttämisen puolesta. Kielten tukeminen ja yhteistyö pienten uhanalaisten kieliyhteisöjen kanssa on selvästi tulossa yhä tärkeämmäksi monen kielitieteilijän työsaralla, ja uusi käsikirja saavuttaa todennäköisesti suuren lukijakunnan. Grenoble ja Whaley'n kirjassa, kuten muissakin kielen elvyttämistä käsittelevissä kirjoissa, korostetaan puhujien omaa panosta. Jos elvytysliikkeen halutaan saavuttavan pysyviä tuloksia, ryhmän ulkopuolisten asiantuntijoiden, tutkijoiden ja muiden kiinnostuneiden tulisi vain tarjota tukeaan, ei pyrkiä ohjailemaan tai johtamaan liikettä. Kielenelvytyksessä tarvitaan ennen kaikkea puhujien omaa tahtoa ja työtä, mutta sen lisäksi myös kielellisiä oikeuksia ja asiantuntijoiden sivustatukea; näin elvytykselle saadaan luja perusta.

Emme vielä tiedä, kuinka pitkälle kasvava kiinnostus uhanalaisia kieliä kohtaan riittää nykytilanteessa. Sen sijaan tiedämme, että noin puolet maailmassa puhutuista 6 000–7 000 kielestä on tällä hetkellä kuoleman partaalla ja 90 prosenttia niistä on uhanalaisia niin kauan kuin kehitys jatkuu samansuuntaisena kuin tähän asti (esim. Krauss 1992). Näyttää siltä, että tarvitsemme todellakin ennalta ehkäisevää, uudistettua ja vastuuntuntoista kielitiedettä, jos haluamme omalta osaltamme muuttaa kehityksen suuntaa. ■

LÄHTEET

- ABLEY, MARK 2005: *Spoken here: Travels among threatened languages*. New York: Houghton Mifflin.
- ARGENTER, JOAN A. – MCKENNA BROWN, R. (toim.) 2004: Proceedings of the Eighth FEL Conference. Barcelona, Spain 1–3 October 2004. U.K.: Foundation for Endangered Languages.
- BLYTHE, JOE – MCKENNA BROWN, R. (toim.) 2003: *Maintaining the links: Language, identity and the land*. Proceedings of the Seventh FEL Conference. Broome, Western Australia 22nd–24th September 2003. U.K.: Foundation for Endangered Languages.
- CRAWFORD, MICHAEL 2000: *At war with diversity: Language policy in an age of anxiety*. Clevedon: Multilingual Matters.
- CRYSTAL, DAVID 2000: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DIXON, ROBERT 1997: *The rise and fall of languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DORIAN, NANCY 1993: Discussion note: A response to Ladefoged's other view of endangered languages. – *Language* 69:3 s. 575–579.
- 1998: Western language ideologies and small-language prospects. – Lenore A. Grenoble & Lindsay J. Whaley (toim.), *Endangered languages: Language loss and community response* s. 3–21. Cambridge: Cambridge University Press.
- EDWARDS, JOHN 1994: Ethnolinguistic pluralism and its discontents: A Canadian study and some general observations. – *International Journal of the Sociology of Language* 110 s. 5–85.

▷

- 2002: Forlorn hope? – Li Wei, Jean-Marc Dewaele & Alex Housen (toim.), *Opportunities and Challenges of Bilingualism* s. 25–44. Berlin: Mouton de Gruyter.
- ELENIUS, LARS 2005: Ett uthålligt språk — genomförande av lagarna om användning av minoritetsspråk i förvaltningsområdena i Norrbottens län åren 2000–2004. – *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. 2004/05: RFR3. Stockholm: Konstitutionsutskottet.
- FISHMAN, JOSHUA 1991: *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- (toim.) 2001: *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited — a 21st century perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- GRENOBLE, LENORE A. – WHALEY, LINDSAY J. (toim.) 1998: *Endangered languages: Current issues and future prospects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2006: *Saving languages: An introduction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HALE, KEN 1992: Endangered languages: On endangered languages and the safeguarding of diversity. – *Language* 68:1 s. 1–42.
- HINTON, LEANNE – HALE, KEN (toim.) 2001: *The green book of language revitalization in practice*. San Diego: Academic Press.
- HUSS, LEENA – LINDGREN, ANNA-RIITTA 2005: Monikielinen Skandinavien. – Marjut Johansson & Riitta Pyykkö (toim.), *Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikkaa ja käytäntöä* s. 246–280. Helsinki: Gaudeamus.
- HYLTENSTAM, KENNETH – MILANI, TOMMASO 2005: Nationella minoriteter och minoritetsspråk — Uppföljning av Sveriges efterlevnad av Europarådets konventioner på nationell nivå: ett minoritetsspråksperspektiv. – *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. 2004/05: RFR3. Stockholm: Konstitutionsutskottet.
- KRAUSS, MICHAEL 1992: The world's languages in crisis. – *Language* 68:1 s. 4–10.
- KU 2004/05: RFR3 *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Stockholm: Konstitutionsutskottet.
- Kvenskans status*. Rapport för Kommunal- og regionaldepartementet og Kultur- og kirke-departementet i Norge, utarbeidet av Kenneth Hyltenstam og Tommaso Milani, Centrum för tvåspråkighetsforskning 2005.
- LADEFOGED, PETER 1992: Another view of endangered languages. – *Language* 68:1 s. 809–811.
- MAFFI, LUISA (toim.) 2001: *On biocultural diversity: Linking language, knowledge, and the environment*. Washington D. C.: Smithsonian Institution Press.
- MÜHLHÄUSLER, PETER 1996: *Linguistic ecology: Language change and linguistic imperialism in the Pacific region*. London: Routledge.
- NETTLE, DANIEL – ROMAINE, SUZANNE 2000: *Vanishing voices: The extinction of world's languages*. Oxford: Oxford University Press.
- NEWMAN, PAUL 2003: The endangered languages issue as a hopeless cause. – Mark Janse & Sijmen Tol (toim.), *Language death and language maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches* s. 1–14. Amsterdam: John Benjamins.
- Prop. 2005/06: 2 = *Regeringens proposition 2005/06: 2*. Bästa språket — en samlad svensk språkpolitik. Stockholm: Utbildnings- och kulturdepartementet.

- ROBINS, ROBERT H. – UHLENBECK, EUGENIUS M. (toim.) 1991: *Endangered languages*. Oxford: Berg.
- SFS nr. 1999: 117 = Lag om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 2000: *Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?* New Jersey: Mahwah.
- SOU 2002: 27 = *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Stockholm: Utbildnings- och kulturdepartementet.
- SOU 2005: 40 = *Rätten till mitt språk. Förstärkt minoritetsskydd*. Delbetänkande från Utredningen om finska och sydsamiska språken. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 2006: 19 = *Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket*. Slutbetänkande från Utredningen om finska och sydsamiska språken. Stockholm: Justitiedepartementet.
- TELEMAN, ULF – WESTMAN, MARGARETA 1999: Svenska språkets ställning måste lagfästas. – *Svenska Dagbladet* 19.7.1999.

Kirjoittajan yhteystiedot:

Centrum för multietnisk forskning
Box 514 (Gamla torget 4)
75120 Uppsala
Sverige
Sähköposti: *leena.huss@multietn.uu.se*